

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: **«РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ»**

Виконала:

здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка)
спеціалізація 016.02 Олігофренопедагогіка
Наталія ШТЕФКО

Науковий керівник: Юрій СЕРБАЛЮК,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

Рецензент: Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії і спеціальних методик

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ.....	7
1.1. Сутність та причини виникнення порушень розумового розвитку. Основні напрямки корекційно-розвивальної роботи з дітьми вказаної нозології.....	7
1.2. Методи навчання історії в контексті розвитку мовлення учнів з порушеннями розумового розвитку.....	21
1.3. Причинна обумовленість та механізми порушень мовленнєвої діяльності при інтелектуальних порушеннях.....	35
Висновки до розділу I.....	46
РОЗДІЛ II. ОПИС І СУТНІСТЬ КОНСТАТУВАЛЬНОЇ ТА ФОРМУВАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	49
2.1. Опис методики та результатів дослідження стану розвитку словника та зв'язного мовлення дітей сьомого класу з історичної тематики.....	49
2.2. Методичні рекомендації з розвитку мовлення дітей з порушеннями розумового розвитку на уроках історії.....	57
Висновки до розділу II.....	76
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Завдяки історії учень з інтелектуальними порушеннями вчиться краще орієнтуватися у навколишньому світі, у нього з'являється відчуття себе, свого роду, країни, зв'язку часів. Крім того, уроки історії спрямовані на формування особистісних якостей громадянина, соціально-трудова та правову адаптацію.

В основу програми з історії покладено дидактичні та спеціальні принципи корекційної психопедагогіки, враховано міжпредметні зв'язки, дотримано хронологічну послідовність історичних подій і явищ. На вивчення історії України відводиться дві години на тиждень. У програмі пропонується орієнтовний розподіл годин на опрацювання навчального матеріалу.

Формування історичних знань в учнів з порушеннями розумового розвитку – тривалий процес, який охоплює весь період вивчення курсу історії. Під час вивчення передбачається формування нових історичних знань, та їх закріплення, актуалізація раніше вивченого матеріалу, корекція та контроль за рівнем засвоєння знань, систематизація та узагальнення навчального матеріалу з історії.

Навчаючи історії вчитель має добирати найбільш важливі історичні факти, які підкреслюють хід історичних змін у певний період та водночас є доступними для розуміння й усвідомлення учням з порушеннями розумового розвитку. Враховуючи інтелектуальний розвиток учнів конкретного класу вчитель сам визначає кількість фактів, які необхідно розглянути на певному уроці; визначає ті факти, які потрібно локалізувати у часі й просторі, а які необхідно вивчити поверхово.

Працюючи з учнями з порушеннями розумового розвитку слід враховувати їх здатність до фрагментарного сприйняття історичних подій, усвідомлення фактів без логічних, причинно-наслідкових зв'язків, тому важливим у роботі з цією категорією є хронологічно послідовний виклад навчального матеріалу з великою кількістю повторень, з підкресленням

зв'язків матеріалу який вивчається з тим який розглядався на попередніх уроках, з актуалізацією раніше вивченого матеріалу, узагальненням історичних знань тощо.

Успішність засвоєння історичного матеріалу у великій мірі залежить від володіння вчителем методикою корекційної роботи: оптимальним поєднанням словесних (розповідь, бесіда, пояснення, опис, інструктаж, пояснююче читання), наочних (демонстрація предметів старовини, використання фотографій, малюнків, портретів, картин, робота з сучасними, історичними, контурними картами, схемами, атласами і кінофрагментами) і практичних методів навчання (виконання різноманітних вправ і пізнавальних завдань), використанням особистісно-орієнтованого підходу у навчанні, застосуванням диференційованого навчання, використанням не тільки репродуктивних, але й проблемних завдань у навчанні історії, застосуванням технічних засобів навчання, варіативним і багаторазовим повторенням у способах подачі історичного матеріалу, його закріпленням й актуалізацією, використанням інтерактивних методів навчання, які сприяють стимуляції учнів до активної діяльності на уроках історії.

На уроках історії необхідно звертати увагу на розвиток лексико-граматичної сторони мовлення школярів з порушеннями розумового розвитку, що склало актуальність обраної теми дослідження.

Багато дослідників звертали увагу на необхідність і педагогічну значущість роботи з опанування дітьми з порушеннями розумового розвитку історією це: В.І. Бондар, В.М. Синьов, А.І. Капустін, П.Є. Ковтанюк, Н.А. Гіренко, В.Я. Василевська, Ю.М. Косенко, Л.О. Свинар, О.О. Ляшенко, В.М. Ремажевська, Г.М. Плешканівська, І.Л. Рудзевич, В.С. Товстоган, Н.М. Стадненко та ін.).

На думку Г.М. Дульнева, І.Г. Єременка, О.Р. Лурія, М.С. Певзнер, Н.М. Стадненко, В. Синьова, О.П. Хохліної та ін., мовлення відіграє провідну роль у психічному розвитку учнів із інтелектуальними порушеннями, у розвитку їх мислення та психічної діяльності в цілому.

У контексті проблеми психокорекційної педагогіки дослідники С.І. Геращенко, І.В. Дмитрієва, І.Г. Єременко, Н.П. Кравець, С.П. Миронова, В.Г. Петрова, Г.М. Піонтківська, В.М. Синьов, Н.П. Сорокіна та ін. зазначають, що мовленнєвий розвиток учнів спеціальних закладів загальної середньої освіти (СЗЗСО) – шкіл, шкіл-інтернатів для дітей із інтелектуальними порушеннями передбачає всебічний розвиток мовлення: збагачення й активізацію словника (як активного, так і пасивного), удосконалення граматичної будови, розвиток морфологічної та синтаксичної складових і, як результат, – формування умінь і навичок у різних формах зв'язного мовлення: як усного, так і писемного.

Мета дослідження: вивчити стан оволодіння історичною лексикою та зв'язним мовленням дітьми з порушеннями розумового розвитку 7 класу та обґрунтувати методичні рекомендації з корекційно-розвивальної роботи із розвитку мовлення на уроках історії.

Об'єкт дослідження: процес вивчення історії учнями з порушеннями розумового розвитку.

Предмет дослідження: розвиток мовлення дітей з порушеннями розумового розвитку на уроках історії.

Гіпотеза дослідження: діти з порушеннями розумового розвитку відчують труднощі під час накопичення, відтворення історичної лексики та введення її у зв'язне висловлювання. Це потребує реалізації додаткового напрямку з корекційно-розвивальної роботи на уроці історії.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з тематики дослідження.
2. Виявити можливості навчання та корекції недоліків розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями.
3. Вивчити стан оволодіння історичною лексикою та введенням її у зв'язне мовлення дітьми з порушеннями розумового розвитку 7 класу.

4. Обґрунтувати і розробити методичні рекомендації з розвитку мовлення дітей з порушеннями розумового розвитку на уроках історії.

5. На основі аналізу отриманих результатів сформулювати висновки проведеного дослідження.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження, констатувальний та формувальний навчальний експеримент, кількісний та якісний аналіз результатів дослідження, порівняльний аналіз результатів, математична обробка експериментальних даних, наукового узагальнення.

Елементи наукової новизни одержаних результатів: уточнено окремі особливості формування історичних понять у дітей з порушеннями розумового розвитку.

Практичне значення отриманих результатів: результати дослідження можуть бути використані олігофренопедагогами для оптимізації процесу розвитку мовлення дітей з порушеннями розумового розвитку.

База дослідження: Ужгородська спеціальна школа I-III ступенів Закарпатської обласної ради.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Первинне органічне порушення чи дисфункція призводять до вторинних порушень мовленнєвої діяльності. Порушення мовленнєвої діяльності в дітей із порушеннями розумового розвитку виникають внаслідок стійкого первинного порушення пізнавальної діяльності, у результаті чого виникає недорозвиток складових інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності, тобто тих дій і операцій з мовними одиницями, формування яких залежить від стану пізнавальних процесів. До таких складових мовленнєвої діяльності належать: процеси оволодіння семантикою мовних одиниць різного рівня (морфологічних, лексичних, синтаксичних), процес формування задуму майбутнього висловлювання, дія ймовірного прогнозування, операції мовленнєвого аналізу (звукового, морфологічного, лексичного, смислового), дії контролю (самоконтролю) різної модальності (слухового, зорового, рухового), процес утримання складної багатоопераційної структури мовленнєвих дій тощо.

Словникова робота з опорою на підручник займає велике місце на уроці історії. Не тільки вчитель пояснює нові слова-поняття, важкі слова і вирази, а й пропонує подібного роду завдання учням для самостійної роботи. Відсутність запасу історичних термінів, ускладненість мовленнєвого вираження вражень від дітей вимагають спеціальної роботи із складання фраз із включенням в них нових термінів. Таким чином здійснюється розвиток лексико-граматичної сторони та зв'язного мовлення на уроках з історії.

Під час тлумачення слів-термінів з історії було виявлено, що сім дітей (70%) не розуміють лексичного значення слів: віче, язичники, купець; троє дітей (30%) не змогли пояснити лексичне значення слів: християни, мозаїка, храм. Розмитим і недосконалим було трактування слів: літопис і князь.

Виявлені результати: свідчать що у 4 дітей (40%) стан пераказу та зв'язного мовлення знаходиться на середньому рівні, а у 6 дітей (60%) на низькому рівні. Відповідно високий рівень не виявлений у жодної дитини.

Опис картини оцінювався у якісному відношенні де в основу оцінки були покладені критерії: зв'язності, логічності, послідовності, логіки та об'єму.

Стан словника учнів з порушеннями розумового розвитку пов'язаний з тим, що вони, сприймаючи висловлювання, не помічають у ньому незнайомих слів. Нове слово часто уподібнюють зі значенням іншого, знайомого або близького за звучанням. Якщо діти з нормальним психофізичним розвитком можуть здогадатися про зміст нового слова із контексту або поцікавитись його значенням у дорослих, то для них поява незнайомого слова може зруйнувати розуміння усього повідомлення. Значення навіть тієї невеликої кількості слів, якими діти користуються, часто є спотвореним, неточним, розмитим і неповним. Діти можуть довільно переносити назву одного об'єкта на інший. Має місце порушення семантичних полів. Діти часто не знають назв багатьох знайомих їм предметів. Часто дитина взагалі неправильно розуміє слово, яке використовує у власному мовленні: називаючи предмет, учень не впізнає його серед інших. Це свідчить про наявність у лексиці беззмістовних слів.

Лише невелика частина слів, відомих учням з порушеннями розумового розвитку, використовується ними у власному мовленні. Причиною цього є недостатність розумової діяльності, пізнавальна пасивність, звуженість вербальних контактів.

У словнику переважають в основному іменники, що позначають назви конкретних предметів, мало слів, які мають узагальнююче значення. Узагальнювальні та абстрактні терміни засвоюються лише завдяки спеціальному навчанню і вживаються з власної ініціативи дуже рідко.

Діти описують предмет за допомогою 2-3 ознак, а переказуючи текст, взагалі вилучають з нього означення. Описуючи предмет, зазвичай називають лише його колір та величину і не вказують на інші властивості (форму, якість поверхні тощо). Школярі недиференційовано розуміють значення багатьох прикметників, а також неправильно утворюють їх. Розуміння значення ознак, що характеризують внутрішні якості людини, часто зводиться до їхнього віднесення до одного з полюсів шкали: "хороший" - "поганий".

Вкрай бідним є запас прислівників. Він є обмеженим словами "тут", "там", "потім". Діти плутають прислівники, що позначають просторові відношення. Великі труднощі відчувають діти з порушеннями розумового розвитку при використанні прийменників.

Часто використовували особові та вказівні займенники (він, той, цей, там, туди та ін.), якими замінили інші слова, що ускладнює розуміння їх висловлювань, робить останні недостатньо об'єктивованими.

Учні погано узгоджували слова у реченні, допускали синтаксичні помилки. Вони не розуміли і не вміли користуватися синтаксичними відношеннями між словами, які виражаються за допомогою відмінкових закінчень.

Діти з порушеннями розумового розвитку сприймають ситуацію синкретично, неподільно, глобально, що є однією з причин пізнього і неправильного формування фразового мовлення. Граматичні конструкції є відображенням процесу встановлення відношень та зв'язків між об'єктами навколишнього світу, тому труднощі в їх побудові та сприйманні зумовлені недостатністю розумової діяльності.

Діти з порушеннями розумового розвитку не розуміють переносного значення не лише метафор, а й загально вживаних словосполучень, погано володіють словотворенням, не володіють мовленням на довільному рівні, тому не розрізняють правильно і неправильно побудованих як за смислом, так і за граматиною фраз.

Словникова робота на уроках української мови здійснюється за певними принципами. Виділяють п'ять принципів: позамовний, синтагматичний, парадигматичний, функціональний і контекстуальний.

Робота над вивченням лексики у шкільній практиці складається з двох частин: 1) вивчення наукових відомостей з лексикології (усвідомити значення нового слова та його лексичне значення, організувати вивчення багатозначності слів, засвоїти пряме й переносне значення, поняття про лексичний склад української мови тощо); 2) систематична і цілеспрямована робота над

збагаченням словника та виробленням навичок свідомого, вмілого користування словом. Оскільки збагачення словникового запасу залишається основним напрямом лексичної роботи, на уроках слід систематично використовувати вправи й завдання, що допоможуть виробити в учнів лексичні вміння та навички. Тому до основних видів роботи над уточненням та розширенням словника учнів відносимо: лексичний аналіз твору, виявлення невідомих слів і висловів, добір синонімів, з'ясування їхніх смислових відтінків, добір антонімів, аналіз зображувальних засобів мови художнього тексту, виконання завдань на добір слів з певним значенням та інші види роботи.

У формуванні лексики виділяють такі напрямки:

1. Розширення обсягу словника паралельно з розширенням уявлень про навколишню дійсність, формування пізнавальної діяльності.
2. Уточнення значень слів.
3. Формування семантичної структури слова у єдності основних його компонентів.
4. Організація семантичних полів, лексичної системи.
5. Активізація словника, вдосконалення процесів пошуку слова, переведення слова з пасивного у активний словник.

Для формування словникового запасу варто використовувати такі методи:

1. Методи накопичення змісту дитячого мовлення та методи, спрямовані на закріплення та активізацію словника, розвиток його смислової сторони.

Перша група включає методи:

А) безпосереднього ознайомлення з оточуючим та збагачення словника: розгляд та обстеження предметів, спостереження, огляди, цільові прогулянки та екскурсії;

Б) опосередкованого ознайомлення з оточуючим та збагачення словника: розгляд картин, читання художніх творів, показ кіно- та відеофільмів, перегляд телепередач.

Друга група методів використовується для закріплення та активізації словника: розгляд іграшок, розгляд картин, дидактичні ігри та вправи.

Вчитель має сприяти тому, щоб діти за допомогою різних вправ з читання переводили слова з пасивного до активного словника. Основними джерелами збагачення його є підручники, книжки для позакласного читання, навчальні посібники, газети, журнали, кіно, театр, телебачення, радіо, екскурсії, спостереження за навколишнім світом, мовлення батьків, педагогів, близьких, в оточенні яких перебувають діти.

Важливу роль у збагаченні словника дітей має мовлення вчителя. Воно завжди є зразком для учнів, а тому повинна бути не лише правильною щодо побудови, а й багатим, змістовним, різноманітним за своїм словниковим складом.

Значне місце на уроках відводиться вправам, які допомагають розширити та уточнити словник дітей. Значення невідомих слів в текстах, обов'язково слід пояснювати, формуючи в учнів відповідні уявлення й поняття. Також слід виробляти в учнів уміння добирати ті слова, якими можна найточніше, найяскравіше, образно висловити думку.

Особливо велике значення для збагачення словникового запасу учнів мають вправи на словотворення. В результаті такої роботи діти не лише оволодівають навичками словотворчого аналізу, а й починають розуміти залежність лексичного значення слова від його словотворчих елементів, усвідомлюють різноманітність, багатство засобів творення нових слів.

Сучасні лексичні лінгводидактичні дослідження подають вивчення слова і його значення на основі семантичних зв'язків (лексичної парадигми), тобто в ряду родо-видових відношень. Така система словниково-семантичних вправ зорієнтована на формування навчально-мовних лексичних умінь тлумачити багатозначне слово за зразком, ураховує: 1) вправи, пов'язані з роботою над значенням слова (запис тлумачення лексичного значення; розпізнавання слова за його тлумаченням; добір слів, що утворюють семантичне поле основного слова тощо); 2) вправи, спрямовані на попередження, знаходження,

виправлення лексико-семантичних і лексико-стилістичних помилок (показ лексичної сполучуваності, відображення сфери стилістичного вживання слова тощо); 3) вправи, пов'язані з розмежуванням різних значень багатозначного слова на синтаксичній основі (зіставити два види полісемічного слова й знайти до одного з них семантичне поле, за поданим тлумаченням розмежувати різні значення слова тощо); 4) вправи, спрямовані на семантизацію значень слова на основі його семантичних зв'язків (знайти у тексті до одного із значень багатозначного слова родо-видові, синонімічні, антонімічні ряди та ін.), 5) вправи, що попереджають лексичні помилки (завчити тлумачення лексичного значення синонімів, виписати тлумачення синоніма зі словника й вивчити його на пам'ять та ін.), 6) вправи, спрямовані на актуалізацію семантизованого слова (скласти словосполучення, речення, написати твір-мініатюру та ін.). Отже, формування лексичних умінь та навичок проходить у тісному взаємозв'язку з розвитком зв'язного мовлення, а отже, й формуванням мовленнєвої компетентності учнів.

Отже, існує ряд прийомів з формування грамотного усного та писемного мовлення учнів, які можна використовувати на уроках історії. Застосування їх на тому чи іншому уроці залежить від теми уроку, віку та рівня підготовки учнів. Щоб робота над формуванням грамотного, гарного усного та писемного мовлення була ефективною, проводити її необхідно систематично.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. – Х.: «Основа», 2012. – 239 с.
2. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН – 1998. – 204 с.
3. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. Бібік // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 1-4.
4. Бондар В.І. Дидактика: [підруч. для студентів вищих педагогічних навчальних закладів] / В.І. Бондар. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
5. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці навч. пос. – К.: Наш час, 2005. – 176 с.
6. Боряк О.В. Характеристика структури мовленнєвого дефекту у дітей з вадами інтелектуального розвитку. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. – № 24. С.34-38.
7. Боряк О.В. Корекція просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. –192 с.
8. Брушлинський А.В. Мислення і прогнозування / А.В. Брушлинський. – К.: Думка, 1999. – 230 с.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
10. Вимоги до уроку в спеціальній школі для дітей з вадами інтелекту / Миронова С.П. Методичні рекомендації. – Кам'янець- Подільський, 1998. – 24 с.
11. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. – Кам.-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.
12. Геращенко С. І., Тарасевич А. О. Організаційні аспекти роботи логопеда з батьками, які виховують розумово відсталу дитину. Науковий

часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2015. – № 26. – С. 58-73.

13. Гончаренко С. Методологічні знання як виявлення фундаменталізації професійної підготовки вчителя / С. Гончаренко, В. Кушнір, Г. Кушнір // Шлях освіти. – 2007. – № 3. – С. 2-8.

14. Данілавичюте Е. Методика подолання фонемографічних відхилень у молодших школярів з ДЦП. Теорія та практика сучасної логопедії. 2014. Вип.1. – 168 с.

15. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 117 с.

16. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11.

17. Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.

18. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. – К.: Вища школа, 1985. – 328 с.

19. Єременко І.Г., Мерсіянова Г.М. Навчання учнів допоміжної школи користуватися знаннями й уміннями. – К.: Радянська школа, 1981. – 136 с.

20. Еременко И.Г. Познавательные возможности учащихся вспомогательной школы. – К.: Радянська школа, 1972. – 130 с.

21. Журба Л. Теорія і практика проблемного навчання історії в старших класах загальноосвітніх шкіл // Історія в школах України. – 2007. – №8. – С.11-14.

22. Ілляшенко Т.Д., Стадненко Н.І. Аномальна дитина в школі: Навчально-методичний посібник. – К.: УСДО, 1995. – 120 с.

23. Капустин А.И. Исследование уровня сформированности исторических понятий у учащихся II-V классов вспомогательной школы // Дефектология. – 1989, – №4. – С.33-37.

24. Капустин А.И. Методика преподавания истории. Учебное пособие для

студентов-дефектологов и учителей вспомогательных школ / А.И. Капустин, П.Е. Ковтонюк. – Славянск: СГПИ, 1992. – 115 с.

25. Капустин А.І. Теоретичні передумови формування понять на основі використання корекційно-розвивальних функцій наочності // Гуманізація навчально-виховного процесу. Науково-методичний збірник. – Слов'янськ, 2003. Вип. ХІХ. – С.331-335.

26. Кодлюк Я.П. Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект: [навч.-метод. посіб.] / Я.П. Кодлюк. – Тернопіль, 2009. – 100 с.

27. Коломинский Н.Л. Развитие личности учащихся вспомогательной школы. – К.: Радянська школа, 1978. – 87 с.

28. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. –К.: «Самміт-Книга», 2009. – 249 с.

29. Комаров В. Історичні закономірності: як формувати відповідні знання учнів. Методологічний аспект // Історія в школах України. – 2005. – №9. – С.12-15.

30. Комаров В. Історичні поняття як складові елементи історичних знань учнів // Історія в школах України. – 2006. – №1. – С. 19-24.

31. Косенко Ю.М. Дидактична гра як метод формування історичних понять у розумово відсталих учнів: монографія. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 272 с.

32. Косенко Ю.М. Специфіка навчання історії розумово відсталих дітей у першій половині 70-х років ХХ століття. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – № 30. – С.96-102.

33. Косенко Ю.М. Особливості формування уявлень про хронологію та історичний час в учнів спеціальної школи Ю.М. Косенко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна / О.В. Гаврилова, В.І. Співака. – Кам'янець-Подільський:

ПП Мошинський В.С., 2008. – Вип. VIII. – С.210-218.

34. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції: Методичні рекомендації /Укл. Л.С. Вавіна. – К.: ІСДО, 1995. – 60 с.

35. Коррекционная роль обучения во вспомогательной школе /Под ред. Г.М. Дульнева. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.

36. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

37. Кузмінський А.І. Педагогіка: підручник / А.Т. Кузмінський, В.А. Омеляненко. – 2-е вид. – К.: Знання-Прес, 2004. – 297 с.

38. Левігас Ф.Л., Салата О.О. Методика викладання історії. Посібник вчителя. – Х.: «Основа», 2006. – 96 с.

39. Лещенко М.П. Якість викладання – важливий компонент якості освітньої діяльності університету // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти. – К.: Гнозис, 2009. – С. 544-550.

40. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Славянск: Предприниматель Маторин Б.И., 2012. – 386 с.

41. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповнене. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.

42. Ляшенко О.О. Щодо питання про експериментальну програму до курсу «Основи правових знань» в допоміжній школі О.О. Ляшенко // Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки. Збірник наукових праць за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янецьПодільський : ПП Медобори-2006, 2011, – Вип. 2. – С.136-144.

43. Максименко С.Д., Бондарь В.И., Бех И.Д. Психология формирования трудовых умений школьников: (Сравнительный анализ деятельности учащихся массовой и вспомогательной школ). – К.: Радянська школа, 1990. – 110 с.

44. Матвеева М.П., Миронова С.П. Корекційна робота в системі освіти

дітей з вадами розумового розвитку: Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2005. – 164 с.

45. Методика викладання історії в допоміжній школі: методичні рекомендації / упорядники: Гіренко Н.А., Гришин Ю.І., Липа В.О. – Слов'янськ: СДПУ, 2010. – 157 с.

46. Методичні рекомендації до організації самостійної роботи учнів на уроках історії в допоміжних школах / Г. М. Плешканівська. – К. : РУМК, 1981. – 43 с.

47. Мерсиянова Г.Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы. – К.: Радянська школа, 1995. – 81 с.

48. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

49. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – 164 с.

50. Нікітіна І.П., Нікітін Ю.О., Шеліхова В.В., Кожемяка О.Л. Науково-дослідницька діяльність учнів. 5-11 клас. – Х.: «Основа», 2006. – 184 с.

51. Плешканівська Г.М. Використання художніх творів на уроках історії в допоміжній школі. Методичні рекомендації. – К.: РУМК, 1989. – 47 с.

52. Плешканівська Г.М. Робота з хронологічним матеріалом та історичною картою на уроках історії і в позаурочний час у спеціальній (корекційній) школі / Г. М. Плешканівська, С. Ф. Ніколаєв. – К. : РУМК, 1988. – 10 с.

53. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. – К.: Генеза, 2006. – 382 с.

54. Програми загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи (редакція 2001 року) // Історія в школі. – 2001. – №8. – С.2-25.

55. Програми допоміжної школи. Початковий курс історії України: 7-9 класи [Г.М. Плешканівська, С.А. Попенко, В.М. Ремажевська, А.І. Кукур]. – К.: ВІПОЛ, 1996. – 22 с.
56. Романенко О.В. Экспериментальное исследование умственной работоспособности учащихся вспомогательной школы //Дефектология. – 1990. – №1. – С. 21-28.
57. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.
58. Рудзевич І.Л. Роль та місце художньої літератури у навчанні історії України в допоміжній школі // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. – 2011. – Вип. 3. – С.162-166.
59. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів пед. ф-ту / О.Я. Савченко. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
60. Свинар Л.О. Використання проектних технологій на уроках історії у спеціальній школі // Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами. Зб. наук, праць. – Слов'янськ: ДДПУ, 2013. – Вип. 3. – С.388-402.
61. Синев В.Н. Коррекционная направленность учебно-воспитательного процесса вспомогательной школы // Введение в историю олигофренопедагогики /Под ред. А.И. Капустина. – Донецк: Лебедь, 1986. – С.10-20.
62. Синев В.Н. Изучение причинно-следственных связей между историческими событиями в старших классах вспомогательной школы / Синев В.Н., Капустин А.И. // Дефектология. – 1986. – № 1. – С.52-55.
63. Синьов В.М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. – К.: «МП Леся», 2010. – 779 с.
64. Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 308 с.

65. Стадненко Н.М. Особенности мышления учащихся вспомогательной школы. – К.: Радянська школа, 1988. – 144 с.

66. Стадненко Н.М., Матвеева М.П., Обухівська А.Г. Нариси з олігофренопсихології /За ред. Н.М. Стадненко. – Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 200 с.

67. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. Т.2. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – 461 с.

68. Тарасун В.В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку. Монографія. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – 392 с.

69. Тарасун В.В. Морфологічна готовність до шкільного навчання дітей з особливостями в розвитку. Монографія. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 299 с.

70. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 286 с.